

[0524] RESTRICTIES OP DE VORMING VAN SUBSTANTIEVEN OP *-ENS*

Het Friese suffix *-ens*, dat optreedt in woorden als *blidens*, *dommens* en *moaiens* is een zogenaamd "produktief suffix" (Fokkema, p. 110), of liever gezegd, het procédé: Adjectief + *-ens* -> Substantief¹ is produktief: taalgebruikers kunnen in navolging van bestaande formaties ongemerkt, onopzettelijk nieuwe formaties van hetzelfde morfologische type vormen (Schultink, p. 38).

Om een paar voorbeelden te geven van dergelijke "nieuwe" formaties in het Fries: het substantief *polderblinens* is weliswaar (nog) ongebruikelijk, maar niet gekunsteld en zou door iedereen als nieuw gelanceerd kunnen worden, als het niet reeds door iemand geïntroduceerd is; een nieuwe formatie in het Fries zou kunnen zijn het substantief *ienwilligens*; *ienwillich* is een (nog) niet bestaand adjectief, maar het is een mogelijk woord, waarbij ongetwijfeld een substantief op *-ens* gevormd zou kunnen worden. Het procédé: Adjectief + *-ens* -> Substantief mogen we, gezien de mogelijke nieuwvormingen, dus produktief noemen.

Dat wil niet zeggen dat alles mogelijk is met het suffix *-ens*. Vooreerst wordt op de input van de regel al een algemene beperking gegeven: alleen op adjectieven kan de regel van toepassing zijn.

De ongrammatikale formaties 1'-6' zijn voorbeelden van andere restricties op de vorming van substantieven uitgaande op *-ens*:

1. (<i>moai</i>) <i>moaier</i>	1'.	* <i>moaierens</i>
2. <i>rjochter</i>	2'.	* <i>rjochterens</i>
3. <i>Snitser</i>	3'.	* <i>Snitserens</i>
4. (<i>moai</i>) <i>moaist</i>	4'.	* <i>moaistens</i>
5. <i>gouden</i>	5'.	* <i>goudenens</i>
6. <i>fersoarge</i>	6'.	* <i>fersoargens</i>

Op basis van de adjectieven *moaier*, *rjochter*, *Snitser*, *moaist*, *gouden* en *fersoarge* zijn geen substantieven te vormen met het suffix *-ens*. De vraag is nu: zijn dit toevallige uitzonderingen op de regel of kan de regel in die zin worden aangepast dat ongrammatikale vormingen als 1'-6' eenvoudig niet kunnen ontstaan? Omdat het van belang is te trachten zoveel mogelijk taalverschijnselen in regels te beschrijven en het aantal uitzonderingen op de regels zo klein mogelijk te houden, zal ik hier eerst nagaan of de voorbeelden 1'-6' door het veranderen of uitbreiden van de regel: Adjectief + *-ens* -> Substantief, uitgesloten kunnen worden.

Uit vergelijking van 1'-6' met onderstaande voorbeelden lijkt het voor de hand te liggen dat er in 1'-5' geen sprake kan zijn van fonologische restricties:

7. <i>achtber</i>	7'. <i>achtberens</i>
8. <i>meager</i>	8'. <i>meagerens</i>
9. <i>helder</i>	9'. <i>helderens</i>
10. <i>gewûpst</i>	10'. <i>gewûpstens</i>
11. <i>fêst</i>	11'. <i>fêstens</i>
12. <i>gerêst</i>	12'. <i>gerêstens</i>
13. <i>tefreden</i>	13'. <i>tefredenens</i>
14. <i>dronken</i>	14'. <i>dronkenens</i> ²

Immers: evenals *achtber*, *meager* en *helder* (7, 8, 9) eindigen *moaier*, *rjochter* en *Snitser* (1, 2, 3) op *-er*, en deze woorden hebben hetzelfde accentpatroon als *achtber* c.s. *Moaist* (4) gaat evenals *gewûpst*, *fêst* en *gerêst* (10, 11, 12) uit op *-st*, en draagt evenals *fêst* als eenlettergrepig adjectief vanzelfsprekend accent. *Tefreden* en *dronken* (13, 14) eindigen op *-en*, evenals *gouden* (5) en hebben hetzelfde accentpatroon.³

Wellicht kunnen we 1'-6' op morfologische gronden uitsluiten. Als we naar de voorbeelden 7-9 kijken, kunnen we zien dat de uitgang *-er* geen belemmering is voor aanhechting van *-ens*. Het verschil tussen woorden als *moaier*, *rjochter* en *Snitser* enerzijds en woorden als *achtber*, *meager* en *helder* anderzijds kunnen we in morfologische termen beschrijven: *moaier*, *rjochter* en *Snitser* bevatten alle drie een suffix *-er*, *achtber*, *meager* en *helder* niet: de beide laatste zijn voor de taalgebruiker van nu mono-morfematische woorden, *achtber* bevat het suffix *-ber*. De regel voor de vorming van substantieven op *-ens* kan voorlopig als volgt weergegeven worden:

I. A → [A+əns]_s

Het “+”-teken staat voor een formatiegrens; dat hier sprake is van een formatiegrens en niet van een woordgrens (“#”), kunnen we o.a. zien aan de verdeling in lettergrepen van substantieven op *-ens*: *acht\$be\$rens*; *mea\$ge\$rens*. Omdat de laatste lettergreepgrens in beide woorden niet onmiddellijk vóór het suffix ligt, spreken we van een formatiegrens tussen *achtber* en *-ens* en tussen *meager* en *-ens*. Valt de lettergreepgrens wèl onmiddellijk vóór het suffix, zoals in *war\$ber* en *read\$eftich* dan is er sprake van een woordgrens: *war#ber*, *read#eftich*⁴

In *moaier*, *rjochter* en *Snitser* hebben we ook te maken met een formatiegrens: de lettergreepverdeling binnen *moaier* is niet zo duidelijk in verband met de aanwezigheid van de [j]; wel duidelijk is deze in een vergelijkbaar woord: *sker#per*. Bij *rjochter* en *Snitser* is de lettergreepverdeling: *rjoch#ter*, *Snit\$ser*: formatiegrenzen dus vóór het suffix *-er*. We kunnen het bereik van regel I nu zó veranderen dat *achtberens*, *meagerens* en *helderens* wèl gevormd worden en **moaierens*, **rjochterens* en **Snitserens* niet. *Achtber* bevat een woordgrens, *meager* en *helder* zijn monomorfematische woorden. De aangepaste regel I zou er dus bijvoorbeeld zó uit kunnen zien:

Ia. A → [A +əns]_s

Conditie: A mag niet uitgaan op +ə*r*

Het verschil tussen een woord als *moaist* (vgl. 4, 4') en woorden als *gewûpst*, *fêst* en *gerêst* (voorbeeld 10-12) is ook weer in morfologische termen weer te geven: *moaist* bevat het suffix +*st*, *gewûpst*, en *gerêst* zijn - synchroon bezien - monomorfematische woorden. Voor deze gevallen zou regel I er als volgt uit moeten zien:

Ib. A → [A +əns]_s

Conditie: A mag niet uitgaan op +ə*r*, +*st*

Naast *gouden* vinden we niet **goudenens* (5, 5'), naast *tefreden* en *dronken* wel *tefredenens* en *dronkenens* (voorbeeld 13, 14). Hier geldt weer dezelfde redenering als met betrekking tot 10, 11 en 12: *dronken* en *tefreden* zijn monomorfematische woorden, *gouden* bevat het suffix +*en*. Naar aanleiding van dit gegeven kunnen we de conditie bij regel Ib weer uitbreiden:

Ic. A → [A + əns]_s

Conditie: A mag niet uitgaan op +ə*r*, +*st*, +ə*n*

Schijnbare tegenvoorbeelden tegen regel Ic zijn *goudenens* en *houtenens* in figuurlijke betekenis. Dit zijn evenwel geen tegenvoorbeelden maar uitzonderingen: in "literair" taalgebruik kunnen we vaak gevallen van "rule-changing creativity" waarnemen (Booij, o.a. p. 149). Woordvormingsregels dienen te worden opgesteld voor woordvormingen die berusten op "rule-governed creativity" (Booij, p. 4).

Verdere uitbreiding van de conditie op regel I is nodig om een vorming als **fersoargens* (6') uit te sluiten:

Id. A → [A +əns]_s

Conditie: A mag niet uitgaan op +ə*r*, +*st*, +ə*n*, +ə

Het voorgaande kort samenvattend kunnen we vaststellen dat alle hier besproken "uitzonderingen" op woordvormingsregel I verantwoord blijken te kunnen worden door aan de regel een conditie op het bereik van de regel toe te voegen (Id). Deze conditie bevat restricties van morfologische aard op de vorm van het input-woord.

Groningen, okt. 1978

Philomène de Bruijn.

Noten:

1. Ik laat hier even in het midden of de richting van de pijl juist is. Dat is niet altijd een uitgemaakte zaak; vgl. Sassen, p. 11.

2. Naast *fersoarge* kunnen we geen vergelijkbaar adjectief op *-e* plaatsen dat wel met het suffix *-ens* gekombineerd kan worden. Slechts de groep adjectieven waartoe *fersoarge* behoort en die qua vorm voltooid deelwoord zijn, eindigen op *-e*. Een uitzondering is *beige*, dat in fonologisch en morfologisch opzicht beschouwd dient te worden als leenwoord. **fersoargens* kunnen we op fonologische gronden uitsluiten (adjectieven op *-e* kunnen niet gekombineerd worden met *-ens*). Om de reden die genoemd wordt in noot 3, n.l. eenvoud in regels, wil ik het niet voorkomen van 6' op dezelfde wijze verantwoorden als het niet voorkomen van 1'-5'.
3. Nemen we i.p.v. *Snitser* en *gouden* andere voorbeelden, bijvoorbeeld *Doanjumer* en *sulveren* (woorden waarbij moeilijk een equivalent met dezelfde uitgang en hetzelfde accentpatroon gevonden kan worden, dat de regel wèl kan ondergaan), dan komen we tot de conclusie dat **moaierens*, **rjochterens* en **moaistens* blijkbaar niet op fonologische gronden kunnen worden uitgesloten, en **Doanjumerens* en **sulverenens* wèl. We moeten de regel dan aanpassen wat de fonologie betreft (n.l. drielettergrepige woorden met het hoofdaccent op de eerste lettergreep als *Doanjumer* en *sulveren* kunnen geen input van de regel zijn), maar ook op andere wijze, want **moaierens*, **rjochterens* en **moaistens* zijn óók ongrammatikaal. Gaan we er echter van uit dat 1'-6' als voorbeelden van morfologische restricties zijn op te vatten, dan hoeven we de regel maar op één manier te veranderen om óók **Doanjumerens* en **sulverenens* uit te sluiten. Dat betekent dat de regel er dan eenvoudiger uit komt te zien, en dus volgens de transformationeel-generatieve grammatika verkozen dient te worden boven een ingewikkelder regel.
4. Vgl. Booij, p. 72 e.v., die uitvoerig ingaat op de kwestie van de grenssymbolen.

Literatuur:

Booij, G., *Dutch Morphology* (Lisse, 1977).

Fokkema, K., Het Friese suffix *-ens* bij abstracta. In: *Mei wider kimen*. (Grins, 1969) p. 110-114.

Sassen, A., *Over het bestaan en ontstaan van Nederlandse woorden* (Groningen, 1971).

Schultink, H., *De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern Nederlands* (Utrecht, 1962).